

Ivo Goldstein
 Naseljeni gradovi
 Porfirogenetove Paganije
 (De administrando imperio 36/14-15)

U djelu *O upravljanju carstvom (De administrando imperio - DAI)* bizantskoga cara Konstantina Porfirogeneta 36. poglavlje posvećeno je „Paganima koji se nazivaju i Neretljani i zemlji u kojoj sada obitavaju”.¹ Radi se o kratkom poglavlju – svega 23 retka: za usporedbu, tri poglavlja koja govore o nedalekim Hrvatima (29, 30. i 31) imaju čak 528 redaka. No, kratko 36. poglavlje bilo je temelj mnogim istraživačima da se bave Paganima, odnosno, ono je ključan izvor za raniju povijest Paganije/Neretljanske kneževine.

U tom tekstu, između ostaloga, Porfirogenet piše: „u Paganiji su naseljeni gradovi: Mokro (τό Μόκρον), Verulja (τό Βερούλλια), Ostrok (τό Όστροκ) i Slavineca (ή Σλαβίνετζα)”.²

U ovom tekstu pokušat ću ustanoviti gdje su se točno nalazili ti «naseljeni gradovi» (κάστρα οικούμενα), kako su izgledali i koja im je funkcija bila. Istraživači se uglavnom tim pitanjima nisu bavili, ili ako i jesu, ona su im ipak bila na margini interesa – čak i u svojoj danas već klasičnoj studiji *Topografija Porfirogenetove Paganije* Miho Barada posvećuje toj temi na samoj kraju teksta svega pet-šest redaka.³

Bilo je potrebno da netko skrene pozornost na određene kasnoantičke i ranosrednjovjekovne pojave i procese, pa da se istraživanja pomaknu s mrtve točke. To se događa od sredine sedamdesetih – naime, Mate Suić je 1976. u svojoj danas već klasičnoj knjizi *Antički grad na istočnoj obali Jadrana*, između ostaloga, prvi spomenuo pomorski limes - *limes maritimus*. Radi se naporu koje je poduzelo Bizantsko Carstvo, uglavnom za vladavine cara Justinijana (527-565) – tada je uglavnom detaljno isplaniran i izgrađen sustav utvrda koje su

1 - *Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio (DAI)*, ed. Gy. Moravcsik, Washington 1967, 36/1-23; Konstantin Porfirogenet, *O upravljanju carstvom* (dalje Porfirogenet, *O upravljanju*), prev. i pril. N. Tomašić, Zagreb 2003, 282-283; *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije II*, obradio B. Ferjančić, Vizantološki institut SANU, Beograd 1959, 64-65.

2 - DAI 36/14-15; *Vizantijski izvori II*, 65.

3 - M. Barada, *Topografija Porfirogenetove Paganije*, Starohrvatska prosvjeta (SHP) I, Zagreb-Knin 1928, 37-54.

kontrolirale promet od Drača do zapadne obale Istre prema Ravenni, središtu bizantske uprave u najzapadnijim dijelovima Carstva. Bio je tek dio limesa koji se protezao od Carigrada preko Egejskog i Jonskog mora do istočne obale Jadrana te dalje, u luku, uz jadransku obalu Italije sve do Otranta. Te su utvrde istodobno bile i pribježište za stanovništvo uže i šire okolice. U proteklih tridesetak godina mnogi su se istraživači počeli baviti *limesom* ili kao cjelinom, ili su počeli rekognoscirati pojedine utvrde, a na nekima obavljati i detaljnija istraživanja.⁴ Danas se zna da je na potezu od Bokokotorskog zaljeva do zapadnoistarske obale, dakle, na hrvatskom prostoru, bilo možda stotinjak, pa i više utvrda – Nataša Mučalo je u nedavno provedenom istraživanju na otocima od Žirja na jugoistoku do kvarnerskih otoka na sjeverozapadu utvrdila postojanje 14 utvrda, a na još šest lokacija pretpostavlja da su postojale.⁵

Nema sumnje da su četiri utvrde u Paganiji koje spominje car Konstantin bile dio tog bizantskog pomorskog limesa. Kada su Pagani/Neretljani zauzeli Makarsko primorje, a s njime i te utvrde, nije jasno – moguće već u 7, a možda tek u prvim desetljećima 9. stoljeća.⁶ Konstantin Porfirogenet tvrdi da Pagani „ostadoše nekršteni u neprohodnim i brdovitim krajevima”, ali dodaje da su potom „poslali poslanike” caru Baziliju I (867-886) te kako „zatražiše da budu i oni pokršteni i on poslavši (carske ljude) pokrsti i njih”.⁷

Pokrštavanje Pagana/Neretvana značilo je njihov ulazak u europski civilizacijski krug i svakako je barem neizravno povezano s njihovim brzim

spuštanjem na Jadran.⁸ Tada su i te utvrde dobile određenu funkciju, u sklopu Neretvanske kneževine, “kada se ona afirmirala na jadranskom prostoru², o čemu će kasnije biti više riječi.⁹

U svom opisu Konstantin prvo spominje „Mokro” - ne bi trebalo biti dvojbe da se tu radi o o utvrdu na području Makarske.¹⁰ U 6. stoljeću, u vrijeme bizantsko-ostrogotskog rata, centar naseljenosti na tom području bio je uz samo more. Prokopije iz Cezareje u djelu „Gotski rat”, u kojem opisuje događaje polovinom 6. stoljeća, jasno kaže da je Μουίκουπov „naselje na obali nedaleko Salone”.¹¹ Međutim, u sljedećih nekoliko stoljeća, dok postojanje Mokra (τό Μόκρον) ne zabilježi Konstantin Porfirogenet, situacija se radikalno mijenja – zbog nesigurnosti egzistencije uz more (Arapi su, primjerice, pustošili duž jadranskih obala u 9. stoljeću, kada napadaju čak i Osor), primorska se naselja napuštaju i ljudi sele prema sigurnijim lokacijama u brdima.¹² Stoga je logično zaključiti da se na makarskom prostoru centar seli u nedaleki Makar, gdje je logično poziciju „naseljenog grada Mokra” tražiti na zaravni, na mjestu današnje župne crkve sv. Ivana i mjesnog groblja u Makru. S te dominantne pozicije, a ipak prilično bliske moru, može se kontrolirati široki prostor Bračkog i Hvarskog kanala, od Sućurja na Hvaru, pa praktički sve do Šolte. Osim toga, prostim je okom uočljivo da se čitavo groblje i crkva nalaze na svojevrsnom podestu koje je ili trebalo graditi uz velike muke lokalno stanovništvo, ili jednostavno iskoristiti lokaciju nekadašnjeg „naseljenog grada”.

O tome gdje su bili Neretljani svjedoči i priča o duždu Dandolu. Logično je pretpostaviti da se napadači na dužda i pratnju spuštaju s Makra prema današnjoj

8 - Vidi, o utjecaju prihvaćanja kršćanstva na ulazak u europski civilizacijski krug, Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, 227 i d.

9 - O Neretvanskoj kneževini detaljno, N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1975, 212-220; N. Klaić, *Historijska uloga neretvanske kneževine u stoljetnoj borbi za Jadran*, Makarski zbornik I, Makarska 1971, 121-168; Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, 195-197.

10 - No, proturječnosti iz zbirke *Documenta* Franje Račkoga pokazuju da sve sumnje, barem kod starijih istraživača, nisu bile otklonjene. Naime, F. Rački, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquum illustrantia*, Zagreb 1877, 415, tvrdi da je «Mocrum» Makarska, ali onda u *Documenta*, 374-375, toponim Mucules iz *Mletačke kronike* Ivana Đakona ne locira preciznije, već tvrdi da se to mjesto nalazi između Narone (u dolini Neretve) i Oneusa (Ovatoč) što je antičko ime za Cetinu. No, i sam Rački tvrdi da je «Mucules» isto mjesto kao i Μουίκουπov iz Prokopijeva «Gotskoga rata». Za nas nema sumnje da je «Mucules», pa onda i Μουίκουπov naselje na mjestu današnje Makarske (vidi daljnji tekst). Vidi, Procopius, *On the Wars I-VIII (Bellum Gothicum I-IV)* kao knjige V-VIII, ed. H. B. Dewing, Cambridge 1971; knjiga III, 35, 26; vidi i za objašnjenje toponima Oneus: Barada, Topografija, 45-46. Za tekst *Mletačke kronike* Ivana Đakona: Rački, *Documenta*, 374. O identifikaciji «Muccura», «Muccuruma», itd., kao Makarske, vidi M. Zaninović, *O nekim prometnim osobitostima Makarskog primorja u prehistoriji i antici*, Makarsko primorje 3, Makarska 1997, 13.).

11 - Procopius, *Bellum Gothicum III*, 35, 26.

12 - Primjerice,

4 - M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1976; M. Suić, *Bizantski limes na istočnoj obali Jadrana*, Prilozi za povijest umjetnosti u Dalmaciji 35 (Petriciolijev zbornik I), Split 1995, 133-145; Ž. Rapanić, *La costa orientale dell'Adriatico nell'alto Medioevo*, Settimane Spoleto 30, 1983, 831-869; Ž. Tomičić, *Auf der Spur der Reconquista Iustiniana, Spätantike Befestigungsanlagen an der Nordküste Kroatiens*, Prilozi Odjela za arheologiju 10, Zagreb 1993, 103-116; I. Goldstein, *Byzantine Presence on the Eastern Adriatic Coast 6th - 12th Century*, *Byzantinoslavica* 57, 2, Prag 1996, 257-264; I. Goldstein, *Bizant na Jadranu*, Zagreb 1992, 32-59; I. Goldstein, *O naravi bizantske prisutnosti na istočnojadranskoj obali 6-12. stoljeća*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest 24, Zagreb 1991, 5-13.

5 - N. Mučalo, *Kasnoantička arhitektura na otocima sjevernog Jadrana*, magistarski rad, Zagreb 2002, 139-140.

6 - Vidi, I. Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995, 195-197; F. Šišić, *Povijest Hrvata u doba narodnih vladara*, I izd., Zagreb 1925, II. izd., Zagreb 1990, 319; Lj. Maksimović, *O vremenu dolaska Neretljana na dalmatinska ostrva*, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu VIII, Beograd 1964, 145-152.

7 - DAI 29/80-84; Porfirogenet, *O upravljanju*, 65, 244-245; *Vizantijski izvori II*, 16-17.

Makarskoj.

Potom slijedi „Berulija” (o lokaciji „Berulije” više na sljedećim stranicama, ali se očigledno radi o nekom lokalitetu u današnjim Donjim Brelima). No, onda se opisivač spušta prema jugoistoku i kao treću utvrdu navodi „Ostrok” - Zaostrog. Iako nema nikakvih argumenata da se „Ostrok” ubicira negdje drugdje, pa je općeprihvaćeno mišljenje da se radi o utvrdu na brdu Viter, te bi spoznaje nužno valjalo proširiti «sustavnim arheološkim istraživanjima» kako bi se obogatila skromna znanja ovoj lokaciji.¹³

Konačno, četvrti grad u Paganiji koji Konstantin navodi jest ή Σλαβίνετζα - „Slavineca”. Lociranje toga toponima zadaje mnogo više problema od prva tri, počevši od toga kako je to ime originalno bilo zapisano. Naime, u starijim je izdanjima dosljedno bilo pisano Λαβίνετζα – tako je u klasičnom «bonskom» izdanju, koje prenosi i Rački, pa se oblik Λαβίνετζα našao i u njegovim *Documenta*, najpotpunijem kompendiju izvora za stariju hrvatsku povijest.¹⁴ Karlo Jurišić donosi oblik Λαβίντζα,¹⁵ što je vjerojatno greška.

Čini se da je prvi tezu da se Konstantinova „Labinica” treba ubicirati u utvrdu kod Gradca iznio još potkraj 18. stoljeća putopisac Alberto Fortis. U svojim putovanjima južnim dijelom Podbiokovlja opisuje sela „Brist i Lapčanj”, potom i „ruševni kaštel Gradac i groblje Slavinac, gdje je vjerojatno bila Porfirogenetova Labienitza”.¹⁶ Uistinu postoji „kaštel Gradac” nedaleko današnjeg Gradca (a Lapčanj je starodrevni naziv za Gradac),¹⁷ ali u želji da „Labienitza” ubicira što preciznije, Fortis je, uslijed nedovoljnog znanja o lokalnim prilikama, groblje nazvao Slavinac, a ono se zapravo zove Sladinac – stoga ono s „Labienitzom” uistinu ne može imati nikakve veze.¹⁸ Posve nelogično Fortisovo povezivanje „Labinice” s nekim toponimom koji ima nešto „slavenskoga” u sebi pokazuje da ni on nije bio previše uvjeren da je dobro locirao Konstantinovu „Labinicu”. Naime, da je bio uvjeren kako je u pravu, onda bi mu bilo dovoljno objašnjenje „Labinica” – Lapčanj. Razlozi zbog kojih je Fortis s takvom sigurnošću locirao

13 - K. Jurišić, *Zaostrog, naselje i samostan*, Samobor 1981, 3-5; A. Gamulin, *Utvrdne Gornjeg makarskog primorja*, Makarsko primorje 4, Makarska 1999, 48; S. Božek – A. Kunac, *Dva stoljeća arheologije na Makarskom primorju*, Makarska 1998, 47.

14 - Vidi, Constantinus Porphyrogenitus De thematibus et De administrando imperio, ed. I. Bekkerus, Bonn 1840, 164; F. Rački, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Zagreb 1877, 410.

15 - K. Jurišić, *Nazivi naselja Makarskog primorja*, Makarski zbornik I, Makarska 1970, 111.

16 - A. Fortis, *Viaggio in Dalmazia, Venezia 1774*, 145, vidi i hrvatsko izdanje - A. Fortis, *Put po Dalmaciji*, Zagreb 1984, 234.

17 - Jurišić, *Nazivi naselja*, 105-106.

18 - Vidi, M. Ujdurović, *Izvori i literatura o ubikaciji antičkog naselja na prostoru Graca u Makarskom primorju*, Makarsko primorje 2, Makarska 1995, 98.

„Labinicu” u utvrdu kod Gradca mogu se samo naslućivati: u vrijeme dok je on putovao tim krajem, utvrda je bila stara tek nešto više od 100 godina.

Potom je Fortisove navode preuzeo Jan Schafaržik,¹⁹ potom Konstantin Jireček.²⁰ Vjekoslav Klaić²¹ očigledno samo prenosi starije mišljenje da je Λαβίνετζα zapravo „Labinica” (Lapčanj), što bi sugeriralo slavensko-hrvatsko podrijetlo imena (no, notorno jest kako današnji ime istarskog Labina dolazi od latinskog „Albona”). Ni prijevod i komentar Konstantinova spisa Nikole Tomašića nije unio više svjetla,²² kao ni zbirka izvora Stanoja Stanojevića i Vladimira Čorovića („Lavinica”).²³

No, nijedan od istraživača nije odgovorio na bitno pitanje: kako se iz imena Λαβίνετζα može izvesti toponim „Lapčani”. Naime, konsonanti L, B(V), N, C u prvoj riječi ne mogu u drugoj, iz nje izvedenoj, rezultirati konsonantima L, B(V), C, N. Petar Skok je prvi pokušao razriješiti ovu nelogičnost, pa tvrdi da se ime „Lapčani”, „Labčane” može izvoditi iz Λαβίνετζα, „ako se popravi” u Λαβίντζαβε, jer da to „ne treba da bude kakova greška kopistova, nego careva, koji je na ovaj način gledao da bolje prilagodi slovenski oblik grčkim ustima”.²⁴ Skok je vrlo dobro znao da se jedino iz oblika Λαβίντζαβε može izvesti konačni oblik „Lapčane” – naime, tada se događa vrlo jednostavna i uobičajena promjena po zvučnosti ili po mjestu tvorbe (slovo *b* prelazi u *p*), promjena po zvučnosti (slovo *c* prelazi u *č*) te posve logično ispuštanje slova *i*. No, može li se vjerovati drugom dijelu Skokova objašnjenja, naime, da se radi o „carevoj grešci”?

Mihovil Barada slijedi Skokovo mišljenje, potom objašnjava da se radi o mjestu koje se nekoć zvalo Lapčanj, a danas je Lavćen (u bilješci Lavćen).²⁵ Marko Vego samo ponavlja ubikaciju „Labinice” u „Gradac kod Ploča”,²⁶ kao i Josip Kirigin („Labčan više Graca”) u više publikacija.²⁷

Međutim, u danas općeprihvaćenom izdanju DAI, onome Gyule

19 - J. Schafaržik, *Slavische Alterthümer II*, Leipzig 1847, 267.

20 - K. Jireček, *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters*, Prag 1879, 28; vidi i K. Jireček, *Trgovački drumovi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem vijeku*, Sarajevo 1951, 48.

21 - V. Klaić, *Povijest Hrvata I*, I. izd. Zagreb 1899, II. izd. Zagreb 1972, 51.

22 - Naime, Tomašić je «Lavinicu» identificirao kao Zaostrog, a «Ostrok» nije ni spomenuo - N. Tomašić, *Život i dela cara Konstantina VII Porfirogenita*, *Vjesnik zemaljskog arhiva* 20(1918), 1-91, op. cit. 91; vidi i Konstantin Porfirogenet, *O upravljanju carstvom*, prev. i prir. N. Tomašić, 91.

23 - S. Stanojević – V. Čorović, *Odabrani izvori za srpsku istoriju I*, Beograd 1921, 69.

24 - P. Skok, *Kako bizantiski pisci pišu slovenska mjesna i lična imena*, *Starohrvatska prosvjeta* (SHP) I, nova serija, 1927, 60-76, 161-196, loc. cit. 67-68, 184.

25 - Barada, *Topografija*, 53-54.

26 - M. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, Sarajevo 1957, 42.

27 - J. Kirigin – B. Maksimović, *Monografija Makarskog primorja*, Zagreb 1976, 25; J. Kirigin, *Makarska rivijera*, Zagreb 1984, VIII.

Moravcsika iz 1949. godine (drugo izdanje koje koristim objavljeno je 1967) pročitano je to mjesto kao ἡ Σλαβίνετσα – dakle, «Slavineca», uz pridodanu bilješku da je Moravcsik tako transkribirao iz nekih korištenih rukopisa inače nerazumljivu sintagmu εἰ σλαβίνετσα.²⁸

Ferjančić 1959. je u svom srpskom prijevodu donio oblik «Slavineca», ali ga promijenjeno čitanje nije potaklo na daljnje analize – citira Schafarikovo i neka druga mišljenja: «ruševine kod sela Gradca».²⁹ Nada Klaić u knjizi *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine* preuzima i Tomašičev prijevod, ali za 36. poglavlje preuzima Ferjančića – donosi oblik „Slavineca” i u bilješci samo dodaje „vjerojatno Gradac kod ušća Neretve (danas ruševina)”. Koju godinu kasnije u svojoj *Povijesti Hrvata u ranom srednjem vijeku* prenijela je, bez komentara, ime „Slavineca”.³⁰

No, teško je „Slavinecu” identificirati kao grad Lapčanj – sada ne više samo zbog slova *n* koja ni Skoku nije odgovarala, nego i zbog početnog *S*. Novi oblik „Slavineca” sugerira da se radi o nekom toponimu koji potječe od imena zemlje ili šireg okoliša – dakle, „slavenskoga grada”, „slavenske zemlje”, itd. U grčkim se izvorima dosljedno govori o „Sklavima” (Σκλάβοι) ili „Sklavenima” (Σκλαβήνοι) te o „Sklavinijama” (Σκλαβηνία), dakle, uvijek postoji glasovna skupine *skl*, odnosno uvijek postoji slovo *k*. U latinskom je različito – postoje oblici „Sclaveni”, „Sthlavini”, „Sclabi”, „Saclabi”, „Sclavi”, „sclavinicus”, ali, nasuprot tome, i „Slavi”, osobno ime „Slavic” (dakle, Slavić ili Slavic), itd. Međutim, u najstarijim zapisima na hrvatskom uvijek piše „slavenski” ili „slovinski”, ali nikad „sklavenski”.

Po svemu sudeći, „Slavineca” ili neka slična glasovna skupina bila je termin za „slavenski grad” koji se nalazio na obali Paganije. To je ime čuo carev informator negdje na istočnoj obali Jadrana te ga je transliteriranoga kao ἡ Σλαβίνετσα otposlati u Carigrad.

Dodatan razlog sumnji za ubikaciju „Slavinece” u Gradac pobuđuje poredak četiriju gradova u Paganiji u spisu DAI - Berulia, Mokro, Ostrok, Slavineca. Da je Konstantin dosljedno nizaio te gradove od sjeverozapada prema jugoistoku, onda bi Berulia (Brela) bila prva, a ne druga, i zamijenila bi mjesto s Mokrom (Makarska). Car-pisac je inače u takvom nizanju vrlo precizan –

28 - DAI, komentar uz 36/14-15, str. 165.

29 - *Vizantijski izvori II*, 65.

30 - N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb 1972, 44; Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 220.

primjerice, kada je navodio gradove duž istočnojadranske obale poredao ih je točno od jugoistoka prema sjeverozapadu – „Kotor, Ragusa, Split, Trogir, Zadar, Rab, Krk i Osor”.³¹ Informator koji je slao taj izvještaj u Carigrad očigledno slijedi neki itinerar, pa čak ne griješi ni u poretku mjesta koja je posjetio na kvarnerskim otocima (Rab, Krk i Osor). Što se tiče navođenja gradova u Paganiji – ako se slažemo da se prva tri imena odnose na Brela, Makarsku i Zaostrog, pri čemu prva dva zamjenjuju mjesta, ne bi li bilo moguće, čak vjerojatno, da i druga dva zamijene mjesta – naime, radi se o utvrdama koje kontroliraju strateški važne točke – prema otocima Hvaru i Braču. Dakle, najistočnijem rtu Hvara (Rt Sućurja ili rt Sv. Jurja - ranije rt Sv. Ante) na kopnu su najbliži Zaostrog i Drvenik, a najistočnijem rtu Brača (rt Lašćatna) Brela i Makarska.

Naposljetku, gdje bi se ta „Slavineca” nalazila? Ako to nije bio Gradac pokraj Neretve, gdje je bio? Mislim da razumijevanje plovidbenih uvjeta, kontrole akvatorija prema Braču i Hvaru, kao i poretka „naseljenih gradova” u DAI, dozvoljava da se „Slavineca” traži ne jugoistočno, već sjeverozapadno od Zaostroga, na potezu od Zaostroga prema Makarskoj.

Nijedan izvor, ni prije ni poslije DAI, ne navodi ime grada u Paganiji koji bi bio nazivan „slavenskim” ili bi mu „slavenski” bio dio imena. DAI je jedini izvor koji za dugo vremena spominje četiri naseljena grada u Paganiji – ime Brela, primjerice, pojavljuje se u dokumentima ponovno tek početkom 14. stoljeća (1315. godine).³²

Naselje Gradac i njegova okolina imaju dugu povijest: u dijelu Gradca, pred naseljem Bošac, u studenom 2003. pronađeni su ostaci antičkog pristaništa.³³ O njemu svjedoči i Ante Lulić u knjizi napisanoj još 1860. godine.³⁴ Stari primorski put koji postoji još iz antičkih vremena od Salone do Narone pružao se uz more ispod Mosora i Biokova, ali su se kod Gradca ispriječile vapnenaste stijene južnih obronaka Biokova. Stoga je u Bošcu kod Gradca završavao antički put, a pronađeno pristanište bilo je ukreno-iskrcna stanica za daljnji put prema dolini Neretve i Naroni. U literaturi su izneseni vrlo snažni argumenti da je Biston na Tabuli Peutingeriani zapravo Gradac, odnosno nedaleki Bošac!³⁵ No, ako bi

31 - DAI, 29/49-52; Porfirogenet, *O upravljanju*, 64, 242-243; *Vizantijski izvori II*, 12-13.

32 - M. Ivanac - F. Škrabić, *Osnovna zemljopisna obilježja općine Brela*, Vrela Brela, glasnik prijatelja kulture i prirodne baštine Breljana, br. 1, godina I, Brela 1994, 5.

33 - Vidi, pismo M. Ujdurovića u rubrici pisma čitalaca u: *Vjesnik*, Zagreb, 10. prosinca 2003; vidi i napise u: *Slobodna Dalmacija*, Split 3. III. i 14. II. 1984.

34 - A. Lulić, *Compendio storico-cronologico di Macarsca e del suo litorale, ossia Primorie*, Spalato 1860, 86.

35 - Ujdurović, *Izvori i literatura*, 93-100.

Gradac bio antički Biston, kako tvrdi M. Ujdurović, onda je malo vjerojatno da bi mogao postati „Slavineca” u Konstantina Porfirogeneta – vjerojatnije bi bilo da će, poput Mukura – Makarske, sačuvati u nekom obliku predslavensko ime.³⁶

Sama utvrda u Gradcu koju istraživači smatraju Konstantinovom „Slavinecom” slabo je istražena. U literaturi postoje prilične nejasnoće u koje bi se vrijeme mogao datirati njezin postanak – Anita Gamulin navodi mišljenja iz kojih proizlazi da je sagrađena sredinom 17. stoljeća.³⁷ Božac i Kunac u svom pregledu arheološke slike o Gradcu uopće ne spominju Konstantinovu „Slavinecu”, ali zato donose informacije o brojnim pretpovijesnim i antičkim nalazima. Iz svih tih tekstova nije jasno da li u pretpostavljenoj Konstantinovoj utvrdi postoji i raniji sloj. Stoga se čini da ni arheolozi nisu još stvorili jasnu sliku o starosti toga lokaliteta i o procesima koji su se na njemu odvijali.

„Slavineca” je mogla dobiti ime po nekom drugom toponimu ili obilježju pejzaža – pojam koji se u tom smislu nameće jest „mons Sclavorum” - „slavenska gora”, inače uobičajeno ime za Biokovo tijekom srednjega vijeka.³⁸ Gradac se nalazi u podnožju impozantnog brda Sv. Ilije (773m), koje je zapravo krajnji jugoistočni obronak Biokova. Gradac je u odnosu na najviši biokovski vrh Sv. Juru (1762m) lociran posve periferno i prilično daleko. Stoga će vjerojatnije biti da se „naseljeni grad” koji dijelom ili potpuno koristi riječi „Slaven”, „slavenski” i sl. bude bliže središnjem biokovskom masivu.

Mnogi argumenti govore o tome da je „Slavinecu” logičnije ubicirati u Drvenik, odnosno u nedaleku utvrdu imenom Gradina, negoli u Gradac.

Gradina kod Drvenika u srednjem vijeku funkcionira kao utvrda na kojoj se „vjerojatno nalazilo naselje gradinskog tipa koje se kasnije pretvara u tvrđavu čiji su ostaci i danas dobro vidljivi... na jugozapadnoj strani gradine nalazi se lokalitet ‘na Kuzmi’ na kojem su primjetni ostaci arhitekture”. Autor zaključuje da se radi o „sakralnom objektu”, odnosno o crkvi sv. Kuzme i Damjana.³⁹ Kuzma i Damjan tipičan je bizantski titular crkava, što sugerira da se radi o imenu koji je crkva dobila u kasnoj antici ili ranom srednjem vijeku, u doba

36 - Geographia Ecclesiae Ravennatis, ed. Pinders et Parthey, Berolini 1860; IV, 16; vidi i N. Cambi – U. Pasini, *Antički izvori o Naroni i Neretvi*, u: *Dolina Neretve od prehistorije do ranog srednjeg vijeka*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 5, Split 1980, 289.

37 - A. Gamulin, *Utvrdne Gornjeg makarskog primorja*, Makarsko primorje 4, Makarska 1999, 58; Vidi i M. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, Sarajevo 1957, 42.

38 - K. Jurišić, *Nazivi planine Biokova kroz povijest*, Makarsko primorje 2, Makarska 1995, 101-111.

39 - A. Grčić, *Kasnoantički i ranosrednjovjekovni nalazi iz Drvenika*, Makarsko primorje 1, Makarska 1990, 25-38; vidi i N. Božanić-Bezić, *Kule u Makarskom primorju*, Makarski zbornik I, Makarska 1970, 325; o „kastrizaciji” naselja, poput ovog, vidi općenito - Goldstein, *Bizant na Jadranu*, 99-106.

bizantskog vrhovništva na istočnojadranskoj obali. I A. Gamulin tvrdi da na Gradini „kontinuitet života postoji još od prapovijesti... unatoč tome što sustavna arheološka istraživanja nikada nisu provedena, nađeni su ostaci prapovijesne i antičke keramike. Na ovome je mjestu vjerojatno bilo i srednjovjekovno naselje... istureni položaj utvrde prema jugu omogućavao je dobru preglednost i kontrolu morskih puteva. Utvrda u Drveniku jedina je obrambena građevina ovoga tipa sačuvana u Gornjem makarskom primorju”.⁴⁰ Božek i Kunac pretpostavljaju da je „utvrda iz 16. i 17. st. sagrađena vjerojatno na mjestu prapovijesne i kasnije antičke utvrde”.⁴¹ Osim toga, A. Gamulin pretpostavlja „da bi drvenička tvrđava, s obzirom na kontinuitet života i povijesne izvore, mogla biti starija” od one u Gradcu za koju se pretpostavljalo da je Konstantinova „Slavineca”.⁴²

Na području Drvenika, u predjelu Donje Vale, uz samu obalu, pronađeni su materijalni ostaci koji svjedoče o naseljenosti ovoga područja u 7. stoljeću.⁴³ Dakle, kao i druge utvrde u Paganiji, i tu su utvrdu u Drveniku mogli izgraditi i držati Bizantinci, dok ih otprilike u prvoj polovini 9. stoljeća nisu preuzeli Neretvani.

Četiri utvrde u Paganiji koje spominje Konstantin Porfirogenet organiziraju se oko strateški važnih točaka – prema najistočnijem rtu Hvara (koji se zove Rt Sućurja ili rt Sv. Jurja - ranije rt Sv. Ante – njemu su na kopnu najbliži Zaostrog i Drvenik) te prema najistočnijem rtu Brača (rt Lašćatna – najbliži su mu Brela i Makarska). Hvar i Brač strateški su važni otoci – uostalom, oni su u 10. stoljeću pod vlašću Neretvana, a prolazeći pokraj tih dvaju otoka i koristeći luke na njima Neretvani kontroliraju i druge otoke pod svojom vlašću – Korčulu, Mljet, Lastovo i Vis.⁴⁴ Utvrde u Paganiji zadovoljavaju sve potrebe koje takve utvrde trebaju zadovoljavati: izgrađene su u blizini mora ili nešto dalje od njega, ali na mjestu s kojeg se vidi i može kontrolirati šire područje. One kontroliraju i pogodne luke ispod sebe: u tim lukama bili su smješteni brodovi s kojima su Neretvani odlazili u napade ili u plovidbu bilo koje vrste – primjerice, mletački dužd Petar Kandijan 887. godine je, iskrcavši se kod Makarske, „Slavene koji su mu se oprli natjerao u bijeg ... pet njihovih lađa koje su se ondje nalazile uništi

40 - A. Gamulin, *Utvrdne Gornjeg makarskog primorja*, Makarsko primorje 4, Makarska 1999, 42-46.

41 - Božek – Kunac, *Dva stoljeća*, 46.

42 - Gamulin, *Utvrdne Gornjeg makarskog primorja*, 60.

43 - Grčić, *Kasnoantički i ranosrednjovjekovni nalazi*, 29.

44 - DAI 30/109-111, 36/15-19; Porfirogenet, *O upravljanju*, 79, 262-263; *Vizantijski izvori II*, 34-35, 65.

sjekirama”.⁴⁵ U tim su se lukama nalazila naselja ili barem neki lučki uređaji koji bi poslužili za zaštitu brodova. U nekim uvalama bile su i crkve ili kapelice.⁴⁶ Ispod utvrda u Paganiji brodovi su nalazili sigurno utočište: putovalo se isključivo danju, od jutra do večeri, čak i uz relativno nepovoljan vjetar, trebalo je stići sljedećeg luke. Izvor s početka 9. stoljeća opisuje putovanje: „ploveći, kako su se približavali izuzetno često otocima, zaseocima, utverdama i gradovima, u njih bi svraćali da se odmore”.⁴⁷ Osim toga, utvrde kontroliraju prijelaze iz primorskih krajeva u unutrašnjost: ona u Brelima prijelaz u Dupcima prema Zadvarju, Šestanovcu i dolini Cetine, a ona u Makarskoj/Makru prijelaz sv. Jure koji vodi prema današnjem Vrgorcu i Hercegovini. Posadama na utverdama u Drveniku i Zaostrogu nije, pak, mogao promaknuti nijedan brod koji bi iz Korčulanskog kanala htio doći do ušća Neretve.

Istraživači se uglavnom nisu bavili preciznijim lociranjem „Berulije”, jer ih je zanimao širi prostor i općepovijesna zbivanja – Franjo Rački u svojem komentaru Konstantinova spisa samo objašnjava da je to „nunc Vrulja, inter Almissium i Macarscam (Mocrum)” – „sada Vrulja, između Omiša i Makarske”,⁴⁸ Stojan Novaković pretpostavlja da se radi o „mestu Brela, severno od Makarske”,⁴⁹ a Konstantin Jireček o „zalivu Vrulja između Almisa i Makarske”,⁵⁰ Ferdo Šišić da je ime Berulija „sačuvano u nazivu drage Vrulja između Omiša i Makarske”.⁵¹ Božidar Ferjančić, citirajući Šišića i druga autoritativna mišljenja, lapidarno zaključuje da je „Berulija” zapravo „mjesto Vrulje, između Omiša i Makarske”.⁵²

Konstantinovu τὸ Βερούλλια – „Beruliju” neki su istraživači identificirali kao Vrulju, neki kao (Gornja) Brela. Brela i Vrulja zapravo su dva imena nastala iz iste osnove, kako to zaključuje Miho Barada, zasnivajući zaključak na znanjima iz rodne trogirsko-segetske okoline – naime, da su „Brele = vrela”.⁵³ Slično je

ustvrdio i K. Jurišić.⁵⁴

Čitav breljanski kraj nalazi se na strateškom mjestu dvostruke važnosti: točno nasuprot najistočnijem dijelu Brača, na mjestu na kojem obala zavija od pravca istok-zapad prema jugoistoku, otkuda se kontrolira promet Bračkim kanalom prema Splitu, te blizu već spomenutog prijevoja Dupci. Mnogi su istraživači pokušavali precizno utvrditi gdje se nalazio „naseljeni grad Berulija”.

Miho Barada je u studiji *Topografija Porfirogenetove Paganije* zaključio kako je „Berulija” bila na mjestu crkve Sv. Nikole u Gornjim Brelima „jer uprav tu u polju kod sv. Nikole ima mnogo vrela”.⁵⁵

Brojni predani istraživači breljanske sadašnjosti i prošlosti povodili su se za autoritativnim Baradinim stavom – primjerice, Josip Kirigin i Borivoje Maksimović „Verulja” identificiraju kao Gornja Brele,⁵⁶ a Josip Bebić: „povjesničar Miho Barada drži da je Porfirogenetova bila u današnjim Gornjim Brelima ispod crkve Sv. Nikole”.⁵⁷

Međutim, još je fra Karlo Jurišić vrlo obzorno napisao, a Milan Ivanac prenio da „Barada nije dolazio na mjesto crkve Sv. Nikole, već se oslonio na podatke, koje mu je pružio tadašnji župnik”.⁵⁸ *Topografija Porfirogenetove Paganije* bila je Baradina doktorska disertacija, obranio ju je 1929, a potom i objavio u „Starohrvatskoj prosvjeti” (koja je izašla kasnije negoli je bila službeno datirana - 1928). No, građu za prošlost Dalmacije, pa tako i obavijesti o „Beruliji”, Barada je sakupljao još od 1912, kada je počeo službovati kao župnik u selima Dalmatinske zagore.⁵⁹ Tadašnji Baradin izvjestitelj, breljanski župnik, poveo se za neospornom starošću crkve Sv. Nikole – radi se o najstarijoj breljanskoj crkvi, iz 14. ili 15. stoljeća.⁶⁰

Naime, oni koji su u 14. ili 15. stoljeću potakli izgradnju Sv. Nikole u Zabrdu rukovodili su se posve drugačijim motivima od onih koji su poticali graditelje Konstantinove Berulije. Doduše, „grobovi... kao i pronađeni pokretni arheološki materijal, upućuje na kontinuitet lokaliteta od antike do srednjega

45 - Rački, *Documenta*, 374; hrvatski prijevod vidi u: N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do godine 1526*, Zagreb 1972, 28-29. «Perveniens» je particip prezenta, pa bi ga doslovno valjalo prevesti kao «dolazeći», ali te prevodilačke finese ne mijenjaju smisao teksta.

46 - Tipološku klasifikaciju tih utvrda pokušao je učiniti Z. Gunjača, *Kasnoantička fortifikacijska arhitektura na istočnojadranskom priobalju i otocima*, Materijali 22, Novi Sad 1986, 129-131; vidi i Goldstein, *Bizant na Jadranu*, 58-59.

47 - *Historia translationis s. Anastasiae*, u: Rački, *Documenta*, 307.

48 - Rački, *Documenta*, 415.

49 - S. Novaković, *Srpske oblasti X i XII veka*, Glasnik srpskog učenog društva 48, Beograd 1880, 56).

50 - Jireček, *Die Handelsstrassen*, 28; Jireček, *Trgovački drumovi*, 47.

51 - Šišić, *Povijest Hrvata*, 452.

52 - *Vizantijski izvori* II, 65.

53 - Barada, *Topografija*, 53.

54 - Jurišić, *Nazivi naselja*, 84-85.

55 - Barada, *Topografija*, 53.

56 - J. Kirigin – B. Maksimović, *Monografija Makarskog primorja*, Zagreb 1976, 25; Kirigin, *Makarska rivijera*, VIII.

57 - J. Bebić, *Brela* (monografija), Split 1985, 13.

58 - K. Jurišić, *Pogled s kote sv. Nikole – 572 m – na tisućljetnu prošlost Brele*, u: Od Berulie do Brele, Brele 1993; M. Ivanac, *Ubikacija Porfirogenetove Berulie, Vrela Brele*, glasnik prijatelja kulturne i prirodne baštine Breljana, br. 2-3, godina III, Brele 1996, 19.

59 - O Baradi, *Hrvatski biografski leksikon I*, Zagreb 1983, 438-439.

60 - H. G. Jurišić, *Sveći zaštitnici Brele*, u: *Vrela Brele*, glasnik prijatelja kulturne i prirodne baštine Breljana, br. 6, godina VII, Brele 2003, 65-66.

vijeka”.⁶¹ No, nigdje nema ostataka nekakva „grada”, „utvrde” ili „gradine”, a na golom kršu, kakva je okolica Sv. Nikole, ostaci „naseljenog grada Berulije” morali bi biti vidljivi i bez opsežnijih arheoloških istraživanja. A oko Sv. Nikole, posve je jasno svakome tko je pohodio crkvicu, nema ostataka nikakva „naseljenog grada”.

U prilog tvrdnji da Berulija nije mogla biti na mjestu današnjeg Sv. Nikole govori i sama narav objekta, odnosno njegova funkcija: logika kojom su se rukovodili graditelji sakralnih objekata u kasnom srednjem vijeku nije bila identična logici gradnje kasnoantičkih ili ranosrednjovjekovnih utvrda. Milan Ivanac i Filip Škrabić jasno zaključuju kako za lociranje Berulije kod crkve Sv. Nikole „nema nikakvih materijalnih dokaza”,⁶² a sam Milan Ivanac tvrdi da za to „nema stručnih podloga niti znanstvenih verifikacija”.⁶³ Slabašan argument da se radi o lokaciji nekadašnje Berulije jest da „doista, od crkve Sv. Nikole pruža se vidik prema obroncima Mosora, kanjonu Cetine, prijevoju Dubci, pa čak djelomično i na more”⁶⁴ - no, upravo da je pogled prema moru relativno limitiran, govori baš protiv toga da je na toj lokaciji bila Konstantinova Berulija.

Naselje Vrulja se pojavljuje u popisima stanovništva samo jednom - 1880. godine, kada je imala 35 stanovnika, a danas je uključeno u naselje Donja Brela.⁶⁵ Vrulja je dobila ime po nedalekom zaljevu, a on je dobio ime po brojnim vruljama koje su u njemu (po snazi su među najspominjanijima i najkarakterističnijima na cijeloj istočnojadranskoj obali).⁶⁶ Iznad zaljeva je malo naselje Dupci i istoimeni prijevoj, tradicionalni put iz Makarskog primorja u dolinu rijeke Cetine. Vrulje u zaljevu Vrulja vjerojatno su povezane s tokom rijeke Cetine koja upravo na tom prostoru, na svega nekoliko kilometara zračne linije od Vrulja i Donjih Brela, zavija iz pravca jugoistoka prema zapadu sve do svoga utoka u Omišu. Vrulja („Brollia”) se spominje u dubrovačkom Carinskom statutu iz 1277. godine kao granično područje dometa dubrovačke carine.⁶⁷ Međutim, na području Vrulja nema nikakvih materijalnih ostataka „naseljenoga grada”, a ni nalaza koji bi indicirao da bi se takva utvrda mogla eventualno naći – teško je vjerovati da je tu bila neka

61 - Božek – Kunac, *Dva stoljeća*, 21.

62 - Ivanac - Škrabić, *Osnovna zemljopisna obilježja*, 15.

63 - Ivanac, *Ubikacija Porfirogenetove Berulie*, 19.

64 - O. Žamić, *Skica za povijest Brela*, u: *Vrela Brela*, glasnik prijatelja kulturne i prirodne baštine Breljana, br. 6, godina VII, Brela 2003, 13.

65 - M. Korenčić, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971*, Zagreb 1979, 405.

66 - *Pomorski leksikon*, Zagreb 1990, 925.

67 - *Knjiga odredaba dubrovačke carinarnice 1277*, prepisao, priredio i preveo J. Lučić, Dubrovnik 1989, 30-31.

stalnija nastamba, jer se radi o velikoj strmini, posve divljem kraju koji je izložen najjačim udarcima bure. Uostalom, ni Šišić, ni Ferjančić ni drugi istraživači nisu ni pokušali objasniti gdje bi se utvrda u Vrulji točno nalazila. Stoga zaljev Vrulja ne može biti ubikacija Konstantinove „Berulije”. Po istraživanjima Filipa Škrabića radi se o naselju Pisak (prvom naselju od zaljeva Vrulje prema Omišu),⁶⁸ ali se čini, dok o tome nema definitivne potvrde, da je „Vrulja” 1880. bila zapravo skupina kućica na samom sjeverozapadnom kraju naselja Donja Brela, poviše ili čak sjeverozapadno uvale Luka/Jakiruša, dakle, svega koji kilometar jugoistočno od zaljeva Vrulja.

Posve je izdvojeno mišljenje Marijana Stojkovića: on s pravom tvrdi kako u zaljevu Vrulja kod Brela nije moglo biti «ni selo ni naselje», pa smatra da se Porfirogenetova „Vrulja” nalazila u Podgori, gdje inače postoji lokalitet „Vrulja”.⁶⁹ Stojkovićevo mišljenje vrlo je logično, ali ga se ne može prihvatiti jer Konstantin piše o utvrđi „Beruliji” koja daje ime čitavom naselju. Osim toga, hipotetična „Berulija” u Podgori bila bi preblizu utvrđi u Makarskoj.

Postoje i mišljenja, doduše, nikada napisana, da se „Berulija” nalazila na mjestu utvrde Gradina iznad naselja Škrabići na cesti od prijevoja Dupci prema Zadvarju. No, na toj je gradini do sada nađen samo pretpovijesni sloj.⁷⁰

Naše poznavanje prostornog uređenja i funkcioniranja sustava kasnoantičkih i ranosrednjovjekovnih utvrda potiče na zaključak kako nije logično tražiti „Beruliju” negdje visoko u brdu, jer „Berulija” i druge tri utvrde u Paganiji imaju osnovni zadatak kontrolu plovidbe. Prema tome, nemoguće je da se „Berulija” nalazi u zaleđu, da se s nje nije moglo vidjeti more ili da je pogled na more limitiran. Također, nasuprot Baradinu mišljenju da su „ova mjesta bila daleko od mora”,⁷¹ i „Berulija” i druge utvrde morale su biti relativno blizu moru, jer je logično pretpostaviti da je posada s njih trebala u relativno kratkom vremenu, kada vidi neki brod na moru, stići do obale i intervenirati ako treba. Neretljani su vladari kopna i na svome se kopnu osjećaju vrlo sigurno: nema nijedne vijesti da ih je netko ugrožavao dublje na njihovu teritoriju. O tome svjedoči i već spomenuta epizoda iz 887. godine, kada je dužd Petar Kandijan,

68 - Informacija Filipa Škrabića.

69 - M. Stojković, Gdje se nalazila Porfirogenetova «Vrulja»? *Historijski zbornik (HZ)* 16, Zagreb 1963, 375-376.

70 - Božek – Kunac, *Dva stoljeća*, 20; M. Tomasović, *Prapovijesna utvrda Gradina u svjetlu novih brončano-dobnih nalaza*, *Vrela Brela*, glasnik prijatelja kulturne i prirodne baštine Breljana, br. 4-5, godina V, Brela 1999, 75-76.

71 - Barada, *Topografija*, 54.

iskrcavši se ispod Biokova, „Slavene koji su mu se oprli natjerao u bijeg”,⁷² ali potom nije iskazao nikakvu ambiciju da prodire dublje u kopno, nego je ostao na obali.

Prof. Zoraida Staničić je ubikaciju „Berulije” kod crkve Sv. Nikole odbacila vrlo logičnim argumentima: „gdje je Berulia bila, na žalost još uvijek ne znamo... s obzirom da nema pokazatelja da bi Berulia bila baš ovdje (na lokaciji crkve Sv. Nikole – op. I. G.), meni se čini da bi je mi, s obzirom na cijeli taj splet naselja uz more, što u ono vrijeme ima logike, to su ceste, komunikacije... tu Beruliu morali potražiti negdje uz more... ubicirana je antička luka u predjelu Donjih Brele (u uvali Jakiruša – op. I. G.), pa pretpostavljam da je Berulia negdje dolje”.⁷³

Sam sam obavio mikrolokacijska istraživanja na prostoru današnjih Brele i Vrulja. Mislim da na osnovi za sada poznatih, vrlo raznorodnih podataka ne bi trebalo biti previše dvojbi da se „Berulija” koju spominje Konstantin Porfirogenet u 10. stoljeću nalazila u Donjim Brelima, u zaseoku Zelići, na lokalitetu današnje crkve Sv. Stjepana odnosno na još istaknutijem mjestu današnjeg lokalnog groblja. To je i danas središte Donjih Brele. Radi se o relativno velikom zaravanku na prilično strmoj padini ispod brda Nevista.

Sanja Božek i Marinko Tomasović istražili su groblje uz crkvu Sv. Stjepana. Tomasović se suzdržao od preciznijeg datiranja ukopavanja, ali tvrdi da se uglavnom radi o kasnom srednjem i ranom novom vijeku, dakle, o razdoblju između 14. i 18. stoljeća. Sanja Božek tu dataciju izravno potvrđuje – „pokapanje na ovom groblju počelo je negdje krajem 14. stoljeća, a završilo koncem 18. stoljeća”. No, Tomasović dodaje kako mu je tijekom istraživanja netko donio rimski sesterij iz prve polovine 3. stoljeća koji je navodno pronađen „u ustima lubanje (skeleta?) prilikom otvaranja jednoga groba”. Osim toga, pita se „treba li širi prostor oko ukopišta kod crkve Sv. Stjepana promatrati kao lokalitet s vremenski kompleksnim pomicanjem? Relativno brojni nalazi fragmenata kasnoantičke keramike u nasipu oko grobova ukazuju na ovaj problem”. I Sanja Božek tvrdi da je pronađen „niz fragmenata antičke, kasnoantičke i srednjovjekovne keramike” i donosi njihove fotografije,⁷⁴ a na drugom mjestu tvrdi, zajedno s A. Kunac, da

72 - Rački, *Documenta*, 374-375; Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest*, 28-29.

73 - Ivanac, *Ubikacija Porfirogenetove Berulie*, 18.

74 - M. Tomasović, *Izveštaj o arheološkim iskopavanjima na groblju kod crkve Sv. Stjepana u Brelima*, Vrela Brele, glasnik prijatelja kulturne i prirodne baštine Breljana, br. 4-5, godina V, Brele 1999, 67-74; S. Božek, *Arheološka istraživanja na groblju kod crkve Sv. Stjepana u Brelima*, Makarsko primorje 3, Makarska 1997, 103-115.

su pronađeni „ulomci ranobizantske keramike, crvene boje, fine fakture, ukrašeni gustim kanelirama” koje datiraju od 4. do 6. stoljeća. Ima i ostataka keramike 10. do 12. stoljeća.⁷⁵ Malo slobodnije o tim nalazima govori fra Gabrijel Jurišić: „nalazi svjedoče da je tu bilo groblje i u srednjem vijeku, a ostaci rimske keramike svjedoče da se je na tom lokalitetu živjelo i umiralo i u Starom vijeku”.⁷⁶

Današnja crkva Sv. Stjepana je treća na istome mjestu: u predosmansko vrijeme postojala je crkva koju 1626. spominje makarski biskup Bartul Kačić Žarković, ali o njoj ne postoji nikakvi drugi podaci – „sasvim je vjerojatno da je to bila malena i siromašna građevina”.⁷⁷

Sama breljanska utvrda nije morala biti neka imponantna građevina – nju, baš kao ni druge u Paganiji, ne treba precjenjivati – iako Konstantin Porfirogenet govori o „kasta”, možda se radi o sinonimu φρουρίον – frurion, koji može označavati „grad”, „utvrdu”, ali mu je izvorno značenje „stražarnica”. Tomasović je u svojim istraživanjima groblja uočio da postoji „nasip oko grobova”;⁷⁸ uostalom, i prostim je okom uočljivo da se čitavo groblje nalazi na svojevrsnom podestu čiji bi temelji mogli biti upravo ostaci „Berulije”. Na originalnu bizantsku utvrdu mogli su se za neretvanske vlasti biti pridodane jednostavne dogradnje ili popravci.

Utvrda je mogla biti vrlo jednostavne konstrukcije, jedva nešto složenije od suhozida, pogotovo ako je bilo dogradnji ili popravaka u doba neretvanske vlasti. Osim toga, utvrda se nalazi na vrlo istaknutom mjestu, na nekih 50 m nadmorske visine, pa već lokacija sama po sebi daje branitelju veliku prednost pred napadačem. Istovremeno, „Berulija” je zadovoljavala i druge potrebne kriterije – po svemu sudeći, na njoj je postojala cisterna.⁷⁹ Osim toga, imala je neposredan kontakt s morem. „Berulija” se nalazi na svega dvjestotinjak metara kozjom stazom od uvale Stomarica. Uvala Stomarica je najbolje sklonište od sjevernih vjetrova na širem prostoru - samo joj ime govori da je u njoj morala nekoć biti crkva ili kapelica sv. Marije, iako do sada nikakvi ostaci sakralne arhitekture u njoj nisu pronađeni. No, na istočnojadranskoj obali vrlo se često crkve nalaze na obali, a iznad njih, na uzvisini je kasnoantička/bizantska utvrda – takav je slučaj sa crkvom sv. Andrije na Vrgadi i s ranokršćanskom bazilikom na Kornatu iznad koje je bila utvrda Toreta. I druge su utvrde toga razdoblja imale

75 - Božek – Kunac, *Dva stoljeća*, 167, 196.

76 - Jurišić, *Sveći zaštitnici Brele*, 64.

77 - Jurišić, *Sveći zaštitnici Brele*, 63.

78 - Tomasović, *Izveštaj*, 74.

79 - Informacija prof. Filipa Škrabića.

crkvu unutar zidina ili u neposrednoj blizini.⁸⁰

Alternativa luci u Stomarici mogla je biti nedaleka uvala Luka ili Jakiruša, dijelom zaklonjena od južnih vjetrova u kojoj je uočeno postojanje antičke luke – radi se o jednom od najobilnijih antičkih podmorskih arheoloških lokaliteta na čitavom Makarskom primorju, iako je lokalitet prethodno „teško devastiran”.⁸¹ Osim toga, u uvali je pronađena i keramika 5-6. stoljeća,⁸² odnosno, uglavnom iz 1. stoljeća pr. Kr., a „manji dio građe je vrlo široke vremenske pripadnosti”.⁸³

Postojanje dviju alternativnih luka nije presedan na istočnojadranskoj obali – na mnogim su mjestima one postojale, kako bi naizmjenice mogle štiti brodove od bure ili od juga, ali i od maestrala – primjerice, kod utvrde na Vrgadi, kod utvrde Corinthia kod Baške na Krku, i na mnogim drugim mjestima.⁸⁴

Ono što položaj pretpostavljene „Beruliji” čini u odnosu na širu okolicu toliko važnim i nemjerljivo boljim od svakog drugog položaja jest relativna blizina mora i izniman pregled nad okolnim akvatorijem: ovo je jedina pozicija na širem prostoru Brela koja je prilično blizu moru, a istovremeno su nedaleko od nje pogodne luke. Naposljetku, s nje se pruža najbolji pogled - sve do Makarske i dalje prema jugoistoku, a vide se i najzapadniji dijelovi sjeverne obale Brača (oko Postira i Supetra), ponekad čak i Šolta. Sama mikrolokacija u odnosu na užu i širu okolinu upravo je frapantno slična poziciji na kojoj se nalazi crkva Sv. Ivana i groblje u Makru, za koje smatram da kriju poziciju „Mokra”.

Smatram da svi ovi podaci svjedoče kako je po današnjim znanjima najvjerojatnija lokacija Konstantinove „Berulije” bila kod crkve Sv. Stjepana u Donjim Brelima, a Konstantinova „Mokra” kod crkve Sv. Ivana u Makru. Moguće je, vrlo vjerojatno, pa čak u nekim slučajevima i dokazano, da su centri naseljavanja na breljanskom području tijekom pretpovijesti i antičkog razdoblja, pa i srednjega vijeka bili i u zaleđu, i na nekim mjestima uz obalu, ali ne i na mjestu crkve sv. Stjepana u Donjim Brelima. Dakle, neke „Berulije” u tim vremenima mogle su se nalaziti na različim lokacijama. Međutim, postoje snažne indikacije, pa čak i neizravni dokazi, da je „Berulija” u 10. stoljeću, dakle ona koju spominje Konstantinov spis *De administrando imperio* bila upravo na

spomenutom mjestu.

No, i konačna ubikacija „Berulije”, „Mokra” u Makru te „Slavinece” u Drveniku valjalo bi konačno potvrditi ili odbaciti ponajprije arheološkim, pa onda i historiografskim istraživanjima.

80 - M. Domjan, Crkva sv. Andrije na Vrgadi nakon posljednjih istraživanja i konzervatorskih radova, *Starohrvatska prosvjeta* 13, 3. serija, Split 1983, 136; vidi i Goldstein, *Bizant na Jadranu*, 58.

81 - Tomasović, *Izvištaj*, 74; Božek – Kunac, *Dva stoljeća*, 123-125, 128-130, 134-138, 146-161; S. Božek – M. Jurišić – M. Orlić, *Brela-Jakiruša, pomorsko arheološko nalazište*, Brela 2000, 14-15.

82 - Božek – Kunac, *Dva stoljeća*, 169.

83 - Božek – Jurišić – Orlić, *Brela-Jakiruša*, 21.

84 - Goldstein, *Bizant na Jadranu*, 47, 58.

POPIS LITERATURE:

- M. Barada, *Topografija Porfirogenetove Paganije*, Starohrvatska prosvjeta (SHP) I, Hrvatsko starinarsko društvo Knin, Zagreb-Knin 1928, 37-54.
- J. Bebić, *Brela* (monografija), Crkva u svijetu, Split 1985.
- N. Božanić-Bezić, *Kule u Makarskom primorju*, Makarski zbornik I, Samoupravna interesna zajednica za kulturu Makarske, Makarska 1970.
- S. Božek – A. Kunac, *Dva stoljeća arheologije na Makarskom primorju*, Gradski muzej Makarska, Makarska 1998.
- S. Božek – M. Jurišić – M. Orlić, *Brela-Jakiruša, pomorsko arheološko nalazište*, Gradski muzej Makarska – općina Brela, Brela 2000.
- N. Cambi – U. Pasini, *Antički izvori o Naroni i Neretvi*, u: *Dolina Neretve od prehistorije do ranog srednjeg vijeka*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 5, Split 1980.
- *Constantine Porphyrogenitus De administrando imperio (DAI)*, ed. Gy. Moravcsik, Washington 1967.
- Constantinus Porphyrogenitus De thematibus et De administrando imperio, ed. I. Bekkerus, Bonnae 1840.
- M. Domjan, Crkva sv. Andrije na Vrgadi nakon posljednjih istraživanja i konzervatorskih radova, *Starohrvatska prosvjeta* 13, 3. serija, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split 1983.
- A. Fortis, Put po Dalmaciji, Globus, Zagreb 1984.
- A. Fortis, Viaggio in Dalmazia, Presso Alvise Milocco, Venezia 1774.
- *Geographia Ecclesiae Ravennatis*, ed. Pinders et Parthey, Berolini 1860.
- A. Gamulin, *Utvrde Gornjeg makarskog primorja*, Makarsko primorje 4, Gradski muzej Makarska, Makarska 1999.
- I. Goldstein, *Byzantine Presence on the Eastern Adriatic Coast 6th - 12th Century*, Byzantinoslavica 57, 2, Slovanský Ústav, Prag 1996, 257-264.
- I. Goldstein, *Bizant na Jadranu*, Latina et Graeca, Zagreb 1992.
- I. Goldstein, *O naravi bizantske prisutnosti na istočnojadranskoj obali 6-12. stoljeća*, Radovi Zavoda za hrvatsku povijest 24, Zagreb 1991, 5-13.
- I. Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Novi Liber – Zavod za hrvatsku povijest, Zagreb 1995.
- A. Grčić, *Kasnoantički i ranosrednjovjekovni nalazi iz Drvenika*, Makarsko primorje I, Gradski muzej Makarska, Makarska 1990, 25-38.

- Z. Gunjača, *Kasnoantička fortifikacijska arhitektura na istočnojadranskom priobalju i otocima*, Materijali 22 (publikacija: Kasnoantička fortifikacijska arhitektura na istočnojadranskom priobalju i otocima), Novi Sad 1986, 129-131 (isti tekst u: Žirajski libar: zbornik radova o otoku Žirju, ur. E. Kale, Šibenik 1994, 49-59).
- *Hrvatski biografski leksikon I*, Leksikografski zavod «Miroslav Krleža», Zagreb 1983.
- M. Ivanac, *Ubikacija Porfirogenetove Berulie*, Vrela Brela, glasnik prijatelja kulturne i prirodne baštine Breljana, br. 2-3, godina III, Brela 1996.
- M. Ivanac – F. Škrabić, *Osnovna zemljopisna obilježja općine Brela*, Vrela Brela, glasnik prijatelja kulturne i prirodne baštine Breljana, br. 1, godina I, Brela 1994.
- K. Jireček, *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters*, Abhandlungen der königl. Böhm. Gesellschaft der Wissenschaften, Prag 1879.
- K. Jireček, *Trgovački drumovi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem vijeku*, Svjetlost, Sarajevo 1951.
- H. G. Jurišić, *Sveći zaštitnici Brela*, u: Vrela Brela, glasnik prijatelja kulturne i prirodne baštine Breljana, br. 6, godina VII, Brela 2003.
- K. Jurišić, *Nazivi naselja Makarskog primorja*, Makarski zbornik I, Samoupravna interesna zajednica za kulturu Makarske, Makarska 1970.
- K. Jurišić, *Zaostrog, naselje i samostan*, Samobor 1981.
- K. Jurišić, *Pogled s kote sv. Nikole – 572 m – na tisućljetnu prošlost Brela*, u: *Od Berulie do Brela*, Ogranak Matice Hrvatske, Brela 1993.
- K. Jurišić, *Nazivi planine Biokova kroz povijest*, Makarsko primorje 2, Gradski muzej Makarska, Makarska 1995, 101-111.
- J. Kirigin, *Makarska rivijera*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1984.
- J. Kirigin – B. Maksimović, *Monografija Makarskog primorja*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1976.
- N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb 1975.
- N. Klaić, *Historijska uloga neretvanske kneževine u stoljetnoj borbi za Jadran*, Makarski zbornik I, Makarska 1971, 121-168.
- N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Školska knjiga, Zagreb 1972.

- V. Klaić, *Povijest Hrvata I*, I. izd. Zagreb 1899, II. izd. Matica hrvatska, Zagreb 1972.
- *Knjiga odredaba dubrovačke carinarnice 1277*, prepisao, priredio i preveo J. Lučić, Historijski arhiv u Dubrovniku, Dubrovnik 1989.
- Konstantin Porfirogenet, *O upravljanju carstvom* (dalje Porfirogenet, *O upravljanju*), preveo i priredio N. Tomašić, Dom i svijet, Zagreb 2003.
- M. Korenčić, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1979.
- A. Lulić, *Compendio storico-cronologico di Macarsca e del suo litorale, ossia Primorie*, Spalato 1860.
- Lj. Maksimović, *O vremenu dolaska Neretljana na dalmatinska ostrva*, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu VIII, Beograd 1964, 145-152.
- N. Mučalo, *Kasnoantička arhitektura na otocima sjevernog Jadrana*, magistarski rad, neobjavljeno, Zagreb 2002, 139-140.
- S. Novaković, *Srpske oblasti X i XII veka*, Glasnik srpskog učenog društva 48, Kraljevsko-srpska državna štamparija, Beograd 1880, 1-151.
- *Pomorski leksikon*, Leksikografski zavod «Miroslav Krleža», Zagreb 1990.
- F. Rački, *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1877.
- Ž. Rapanić, *La costa orientale dell'Adriatico nell'alto Medioevo*, Settimane Spoleto 30, 1983, 831-869.
- J. Schafarik, *Slavische Alterthümer II*, Leipzig 1847.
- P. Skok, *Kako bizantiski pisci pišu slovenska mjesna i lična imena*, Starohrvatska prosvjeta (SHP) I, nova serija, Hrvatsko starinarsko društvo Knin, 1927, 60-76, 161-196.
- S. Stanojević – V. Čorović, *Odabrani izvori za srpsku istoriju I*, Knjižara G. Kona, Beograd 1921.
- M. Stojković, *Gdje se nalazila Porfirogenetova «Vrulja»?*, Historijski zbornik (HZ) 16, Povijesno društvo Hrvatske, Zagreb 1963, 375-376.
- M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Novi liber, Zagreb 1976.
- M. Suić, *Bizantski limes na istočnoj obali Jadrana*, Prilozi za povijest umjetnosti u Dalmaciji 35 (Petriciolijev zbornik I), Konzervatorski odjel Ministarstva kulture RH - Književni krug, Split 1995, 133-145.
- F. Šišić, *Povijest Hrvata u doba narodnih vladara*, I izd., Zagreb 1925, II. izd., Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1990.

- M. Tomasović, *Prapovijesna utvrda Gradina u svjetlu novih brončanodobnih nalaza*, Vrela Brela, glasnik prijatelja kulturne i prirodne baštine Breljana, br. 4-5, godina V, Brela 1999, 75-76.
- M. Tomasović, *Izveštaj o arheološkim iskopavanjima na groblju kod crkve Sv. Stjepana u Brelima*, Vrela Brela, glasnik prijatelja kulturne i prirodne baštine Breljana, br. 4-5, godina V, Brela 1999, 67-74.
- N. Tomašić, *Život i dela cara Konstantina VII Porfyrogenita*, Vjesnik zemaljskog arkiva 20(1918), 1-91.
- Ž. Tomičić, *Auf der Spur der Reconquista Iustiniana, Spätantike Befestigungsanlagen an der Nordküste Kroatiens*, Prilozi Odjela za arheologiju 10, Institut za arheologiju, Zagreb 1993, 103-116.
- M. Ujdurović, *Izvori i literatura o ubikaciji antičkog naselja na prostoru Graca u Makarskom primorju*, Makarsko primorje 2, Gradska knjižnica Makarske, Makarska 1995, 93-100.
- M. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, Svjetlost, Sarajevo 1957.
- *Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije II*, obradio B. Ferjančić, Vizantološki institut SANU, Beograd 1959, 64-65.
- M. Zaninović, *O nekim prometnim osobitostima Makarskog primorja u prethistoriji i antici*, Makarsko primorje 3, Gradska knjižnica Makarske, Makarska 1997, 11-18.
- O. Žamić, *Skica za povijest Brela*, u: Vrela Brela, glasnik prijatelja kulturne i prirodne baštine Breljana, br. 6, godina VII, Brela 2003, 13.